

УДК 346.544.4

Сергій Солодченко,*аспірант кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

САМОКОНТРОЛЬ ЗА ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТА НЕДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД ЗА ПОВНОВАЖЕННЯМИ ВИРОБНИКА

У статті висвітлюються аргументи на користь реформування правового забезпечення якості продукції, товарів і послуг в Україні. Спираючись на концепції розмежування понять «самоконтроль» та «недержавний нагляд», проводиться дослідження суб'єктно-об'єктного складу відносин самоконтролю та відносин недержавного нагляду.

Ключові слова: реалізація господарської компетенції, якість продукції, оцінка відповідності, самоконтроль виробництва, недержавний нагляд.

Постановка проблеми. За проблематикою розмежування понять недержавного контролю та нагляду у сфері господарювання відсутні спеціальні комплексні правові дослідження. Необхідність розв'язання зазначеної проблеми обумовлена її зв'язком з практичними завданнями забезпечення якості продукції, товарів та послуг з використанням альтернативних державних інструментів контролю та нагляду. Участь нашої країни в міжнародній торгівлі відбувається в умовах її прагнення до інтеграції з Європейським Союзом та перебування у статусі члена Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Сім років після вступу України до СОТ є відносно невеликим часовим проміжком для виявлення та подолання недоліків нашої контрольно-наглядової діяльності за якістю продукції, а також для формування оновленого правового механізму її забезпечення з випробуванням його у сфері господарювання.

Натомість вплив зазначеного часу є достатнім приводом, щоб замислитися над можливістю випробування в нових правових умовах саморегульованих механізмів самоконтролю за якістю продукції та недержавного нагляду за повноваженнями виробника з питань її забезпечення.

Актуальність такого аналізу обумовлена тим фактом, що в країнах ЄС оцінка відповідності вимогам якості для багатьох видів продукції є добровільною. За таких умов виробник має право самостійно обирати фазу виробництва (проекткування чи безпосередньо виробничий процес), у якій буде проведено оцінку відповідності, та процедуру цієї оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фундаментом для розкриття відмінностей суб'єктно-об'єктного складу відносин самоконтролю суб'єктів господарювання від відносин недержавного нагляду за їх діяльністю послужили роботи О.П. Віхрова (монографія «Організаційно-господарські правовідносини» та стаття «Щодо законодавчого визначення понять регулювання й управління господарською (підприємницькою) діяльністю»), Д.В. Задихайла (монографія «Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави» та стаття «Держава та економічне ринкове середовище: господарсько-правовий контекст», дисертації М.М. Кузьміної «Господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції», Н.В. Никитченко «Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності», І.О. Зискінда «Господарсько-правовий аспект регулювання та нагляду (контролю) у сфері страхування: досвід України та зарубіжних країн», В.П. Попелюка «Правове регулювання відносин контролю у сфері господарювання» та роботи інших дослідників.

Аналіз результатів наукових досліджень та фактів офіційної правоінтерпретації змушують констатувати неоднозначність трактування та відсутність усталеного погляду на поняття самоконтролю та недержавного нагляду. Їх змішування та помилкове сприйняття як тотожних зашкоджує вирішенню проблеми створення організаційно-правових умов для розвитку «нової культури якості», яка максимально враховує інтереси споживача та виробника при виготовленні та залученні в обіг високоякісних товарів. Зокрема,

йдеться про умови зближення вимог якості державного та приватного секторів виробництва; зміцнення економіки і конкурентоспроможності продукції та товарів за допомогою методів управління якістю на підприємствах; забезпечення зворотного зв'язку між товаровиробниками та споживачами.

Загалом змішування понять самоконтролю та недержавного нагляду можна пояснити впливом законотворця, що припустився так званого «ототожнення» державного контролю та нагляду. Але дослідники поки що не спробували відтворити дієвий механізм співвідношення природних процесів самоконтролю та недержавного нагляду (як елементів саморегуляції) з державним регулюванням (як елементом зовнішнього втручання), використовуючи не вертикальний, а горизонтальний підхід до регламентації господарських відносин.

Метою статті є обґрунтування теоретико-прикладних положень щодо доцільності деталізації понять «самоконтроль» за якістю продукції, товарів та послуг та «недержавний нагляд», що підвищить рівень вивчення правових умови реалізації господарської компетенції у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретично поняття державної економічної політики ширше поняття державного регулювання економіки, тому що перша може ґрунтуватися і на принципі невтручання держави в господарське життя [1, с. 50].

Використовуючи горизонтальний підхід до регулювання промисловості, у ЄС у 90-х роках минулого століття було запроваджено нову політику щодо стимулювання високої якості продукції. Її засади було формалізовано, спираючись на загальні положення європейської економічної політики, а сутність знайшла відображення в документі ЄС «Політика Європейського співтовариства у сфері якості». Так, згідно з нею у країнах ЄС для забезпечення якості продукції законодавством передбачено вісім моделей поведінки виробника, кожна з яких об'єднує комплекс процедур, зокрема «А», «В», «С», «D», «Е», «F», «G», «H». Наприклад, якщо виробник обирає модель «А», а саме «внутрішній контроль виробництва», у нього з'являється можливість обрання одного з двох варіантів нормативно визначеної поведінки. За першим варіантом він самостійно складає технічну документацію на продукцію (відповідність основним вимогам безпеки), зберігає технічну документацію і подає її (на першу вимогу) у розпорядження державних органів. Також він на локальному рівні вживає всіх заходів для забезпечення відповідності

випущеної продукції технічній документації, складає письмово Декларацію відповідності основним вимогам директив і наносить маркування «СЕ». За другим варіантом виробник залучає до внутрішнього контролю уповноважений орган сертифікації, що самостійно проводить випробування параметрів продукції, передбачених директивами, під свою відповідальність, ставить свій ідентифікаційний номер і маркування «СЕ» [2, с.455].

Обидва варіанти реалізуються з активним використанням засобів самоконтролю з боку виробника. Щодо участі держави, то вона безпосередньо не впливає на якість продукції та послуг, а лише сприяє мотивації поведінки суб'єктів самоконтролю при реалізації ними права на самоконтроль. Сприяння забезпеченню якості відбувається внаслідок створення необхідних економічних, нормативно-правових та організаційних умов.

Водночас відомо, що надання певної свободи виробнику не завжди сприятливе для споживачів, бо не всі виробники виявляються сумлінними та готовими нести відповідальність за неякісну продукцію. Тому, безумовно, велике значення у забезпеченні якості відіграє діяльність організацій у сфері захисту прав споживачів (як державних, так і недержавних, саморегульованих) [3, с. 58–59].

М.М. Кузьміна детально дослідила низку проблем правового забезпечення якості продукції на сучасному етапі в Україні. Але в системі засобів її забезпечення вона обрала для вивчення в основному правові засади державного регулювання в цьому процесі. Водночас важливим здобутком вченої стало доведення необхідності функціонування поряд з державним наглядом недержавного нагляду, що слід визнати вчасним і корисним підходом. А теоретичне визнання потреби у запровадженні засад такого саморегулювання, як самоконтроль та недержавний нагляд, у комплекс інструментів забезпечення приватних і публічних інтересів у досліджуваній сфері господарювання спонукає до викриття на даному шляху загроз як для споживача, так і для виробника.

Законодавство у сфері як державного, так і інших видів контролю та нагляду за господарською діяльністю у повній мірі не відповідає сучасним вимогам СОТ. Це знижує потенціал виробника продукції та залишає відповідність її якості критеріям і вимогам СОТ поки дещо віддаленою перспективою. Ототожнення та підміна понять державний «контроль» і «нагляд» у сфері господарювання викликає аргументовану критику. Нечіткість їх визначень зустрічаємо навіть у спеціальному законодавстві, яке визнають таким, що взагалі залишає неврегульованими

ми важливі питання розмежування базових підходів до контролю та нагляду.

Так, Н.В. Никитченко, здійснюючи тлумачення норм Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 877-V, зауважує, що контроль за змістом цього Закону зводиться до нагляду. «Інспектування» лише частково відображає зміст поняття державного контролю (у частині здійснення наступного контролю за дотриманням вимог чинного законодавства суб'єктами господарювання), а поняття «нагляд» вужче, ніж поняття «контроль» (перший передбачає діяльність за дотриманням законності, а другий розглядається як функція управління) [4, с. 13–14].

У дослідженні, результати якого висвітлюються в цій статті, доцільно виходити з концепції розмежування понять «самоконтроль» та «недержавний нагляд». Розмежування проводиться на підставі аналізу суб'єктно-об'єктного складу відносин самоконтролю та відносин недержавного нагляду, хоча вони не є тотожними ані термінологічно, ані змістовно.

Відомо, що первинна відповідальність щодо забезпечення якості продукції лежить на виробникові продукції. Стосовно виготовлення продукції та надання послуг це суб'єкт організації зазначеного процесу. Тому суб'єктом самоконтролю визнається суб'єкт господарювання, який здійснює свою діяльність у межах саморегулювання.

Формування організаційної структури підприємства підпорядковано його стратегії щодо забезпечення якості продукції та іншим планам. Певним стратегічним планам відповідає набір інструментів для здійснення відповідних дій суб'єктами самоконтролю.

В організаційній структурі підприємства, яка включає розподіл завдань і повноважень всередині підприємства, зазвичай організацією внутрішнього господарського контролю займаються відділи та служби підприємства. Зокрема, виділяють ревізійну комісію; відділ внутрішнього аудиту; наглядову раду; служби та відділи, які здійснюють контроль всередині відділів.

Їх контрольні функції, не будучи основними, виконуються у вигляді самоконтролю, обсяг яких визначається специфічними завданнями цих служб [5, с. 10].

Суб'єктний склад недержавного нагляду інший. М.М. Кузьміна, спираючись на досвід зарубіжних країн, суб'єктами недержавного (альтернативного) нагляду вважає: 1) сертифікаційні організації; 2) громадські організації захисту прав споживачів; 3) страхові компанії [3, с. 9, с. 48]

Щодо характеристики першої категорії суб'єктів недержавного нагляду, слід зазначити, що у США та країнах ЄС сертифікаційні недержавні організації функціонують паралельно з урядовими. Щодо здійснення аналізу процесу виробництва, оцінки критеріїв якості кінцевої продукції чи визнання системи якості ефективною, то перші мають інспекційний обсяг повноважень. Їх здійснення відбувається з метою видачі сертифікату відповідності або відмови у видачі. Відмова є аргументованою та містить вказівки на дефекти самоорганізації та самоконтролю виробника.

В Україні такі послуги з сертифікації може надавати торгово-промислова палата. Але її послуги не є настільки затребуваними, як у Європі.

Наприклад, у країнах ЄС сертифікацію та проведення випробувань, окрім спеціально уповноваженого координуючого органу у сфері стандартизації, підтвердження відповідності та управління якістю, здійснює велика кількість недержавних організацій. Про їх перелік інформує Комісія ЄС в «Офіційному листі Європейського співтовариства». Таких органів більше 200. Серед них найавторитетнішими визнають BSI Product Services, Lloyd's Register LTD, Bureau Veritas UK LTD та інші. Кожен з органів спеціалізується на підтвердженні відповідності в певній сфері виробництва [6].

Характеризуючи другу категорію суб'єктів недержавного нагляду, слід провести порівняльний аналіз. На правовому просторі ЄС функціонують численні самоврядні органи недержавного нагляду, які утворені внаслідок об'єднання споживачів на загальноєвропейському та національному рівнях. Наприклад, на загальноєвропейському рівні функціонують Асоціація європейських споживачів, Європейська асоціація з координації представництва інтересів споживачів у сфері стандартизації, Європейське бюро спілки споживачів, Європейське товариство кооперативів споживачів, Союз організацій споживачів, Міжнародна організація споживчих досліджень і випробувань та інші.

Міжнародна організація споживчих досліджень та випробувань об'єднує організації споживачів з тридцяти семи країн світу (у тому числі з України). Її основним завданням є розвиток наукових підходів оцінки властивостей продукції, що представлена на споживчому ринку, та їх широка реалізація в рамках порівняльного тестування.

Порівняльним тестуванням визнається випробування аналогічної продукції різних виробників, мета якого – надати споживачу необхідну інформацію про товари та послуги на ринку [7].

Висвітлюючи досвід нашої країни, маємо зазначити, що в Україні традиційним та авторитетним суб'єктом недержавного нагляду за впровадженням політики якості на підприємствах є органи місцевого самоврядування. Потенціал здійснення недержавного нагляду за захистом прав споживачів має Українська асоціація якості та Українська асоціація споживачів. Натомість вважаємо, що реалізує його лише Асоціація споживачів. Асоціації якості доцільно було б утворювати за галузевим принципом. Наприклад, у межах металургійної галузі виробництва пропонують створення Всеукраїнської асоціації бруттозаготівників як самоврядної організації для лобювання інтересів господарюючих суб'єктів у цій сфері.

Таку асоціацію, вважає А. Шимко, утворюють з метою координації господарської діяльності та захисту прав суб'єктів господарювання, тобто суб'єкта самоконтролю. Завданням асоціації він вважає захист інтересів учасників ринку вторинних металів від неринкових методів регулювання ціноутворення з боку металургійних комбінатів – основних споживачів металобрухту. Також окремим напрямком діяльності є реалізація потреби у тісній співпраці між асоціацією та органами державної влади для створення і реалізації економічної та господарсько-правової політики у сфері використання металобрухту [8, с. 42–43].

Імовірно, управління господарською діяльністю при залученні в комерційний оборот металобрухту в Україні не підкрене вимогам суспільного господарського порядку, що й спонукало автора до постановки гострих завдань перед асоціацією.

Переконливим є висновок О.П. Віхрова щодо обрання змісту поняття «управління господарською діяльністю (підприємництвом)», яким поглинаються і державний контроль, і самоконтроль як елемент організаційної функції: це цілеспрямована діяльність з організації та забезпечення господарювання у відповідності до вимог суспільного господарського порядку, що здійснюється на всіх рівнях національної економічної системи органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, а також громадянами, громадськими та іншими організаціями, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності» [9, с. 49].

В Україні обсяг та прихильність законодавця до саморегуляції суттєво поступається державному регулюванню, але викривлення співвідношення не на користь природних процесів самоконтролю та недержавного на-

гляду не додає якості продукції та впевненості виробнику.

Порівняльно-правовий аналіз регулюючого впливу на сферу захисту прав споживачів на якісну продукцію у Європейському союзі та в Україні показує, що співвідношення природних процесів самоконтролю та недержавного нагляду (як елементів саморегуляції) та державного регулювання (як елемента зовнішнього втручання) є полярно різним.

Про намагання відійти від використання суто державних засобів регулювання у правовому впливі на організаційно-господарські правовідносини прямо або опосередковано висловлюються багато дослідників.

Так, Н.В. Никитенко підкреслює необхідність зміщення акцентів у взаємодії держави і суб'єктів господарювання та трансформації суто наглядової функції державних контрольних структур у функцію партнерських відносин, де остання передбачає державне сприяння у здійсненні господарської діяльності та надання суб'єктам господарювання допомоги в її організації. Лише за такого підходу може бути забезпечена конституційність державного контролю у сфері господарської діяльності, адже в іншому випадку він несе в собі необґрунтоване обмеження свободи підприємницької (господарської) діяльності [3, с. 10].

Тобто про відмову від державного контролю та нагляду у сфері забезпечення якості продукції не йдеться, але акценти у балансі державних і недержавних важелів контролю та нагляду будуть зміщуватися в залежності від багатьох факторів. Їх всеохопна класифікація в залежності від ступеня ризику виробничого процесу та сфер і галузей економіки, яких вони переважно стосуються, стає сучасним завданням господарсько-правової науки.

Звернімося до характеристики страхових компаній як суб'єкта недержавного (альтернативного) нагляду щодо поширення світового досвіду в Україні. Н.Б. Пацурія з цієї нагоди звертає увагу на приватні (децентралізовані, страхові фонди суб'єктів господарювання). Вона визначає такі підстави формування суб'єктами господарювання децентралізованих страхових фондів: 1) економічну; 2) юридичну. Економічна підстава (необов'язкова) зумовлена власним переконанням підприємця щодо необхідності (доцільності) формування такого фонду. Юридична підстава (обов'язкова) характеризується наявністю обов'язку в окремих суб'єктах господарювання щодо формування фонду самострахування на підставі норм законодавства [10, с. 426].

Такі концептуальні засади саморегулювання на ринку страхових послуг слід визнати корисним підходом.

Висновки

Аналіз наукових джерел, у яких фрагментарно вивчається суб'єктно-об'єктний склад відносин самоконтролю та відносин недержавного нагляду, дозволяє деталізувати основні змістовні компоненти самоконтролю та недержавного нагляду у сфері господарювання.

1. У зв'язку з розвитком відносин самоорганізації при здійсненні господарювання виникла потреба у створенні самоврядних організацій, які виконують функції недержавного нагляду, передусім інформаційну, і допомагають реалізації правозахисної функції. Суб'єкти самоконтролю виконують в основному господарсько-оперативні функції. На основі проведеного аналізу можна дійти висновку про різний зміст функцій недержавного нагляду та самоконтролю.

2. Поняття «самоконтроль за якістю продукції, товарів та послуг» та «недержавний нагляд за якістю продукції, товарів та послуг» співвідносяться як загальне і часткове. Недержавний нагляд є змістовно вужчим поняттям. Однак це не виключає суттєвого впливу на активізацію самоконтрольної діяльності виробника.

3. Розвиток правового регулювання якості продукції на національному рівні розвинених країн і міжнародно-правові підходи до її забезпечення в країнах ЄС, а також правові вимоги СОТ щодо забезпечення якості продукції спонукають до збагачення функцій недержавного нагляду за правового поведінкою виробників. Предмет правового впливу на діяльність щодо забезпечення якості продукції збігається з предметом господарсько-правового впливу на поведінку виробника як суб'єкта самоконтролю.

4. Слід визнати некоректним змішування у практиці законотворення та в науковому обороті понять «самоконтроль» та «недержавний нагляд». Проведене дослідження також надає додаткові аргументи для обґрунтування сформульованих та опублікованих раніше положень про поняття недержавного контролю та нагляду.

В статті освещаются аргументы в пользу реформирования правового обеспечения качества продукции, товаров и услуг в Украине. Отвечая на концепции разграничения понятий «самоконтроль» и «негосударственный надзор», проводится исследование субъектно-объектного состава отношений самоконтроля и отношений негосударственного надзора.

Ключевые слова: реализация хозяйственной компетенции, качество оценка соответствия, самоконтроль производства, негосударственный надзор.

The article is considering the arguments in favour of reforming the legal security of production quality, quality of goods and services in Ukraine. Basing on the deviation conceptions of the definitions "self-control" and "non-state control", the research of subject-object structure of self-control relations and non-state control relations is carried out.

Key words: economic competence realization, production quality, conformity assessment, self-production, non-state control.

Список використаних джерел

1. Задихайло Д.В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : [монографія] / Д.В. Задихайло. – Х. : Юрайт, 2012. – 456 с.
2. Саранча Г.А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю: [підручник] / Г.А. Саранча. – К. : ЦНЛ, 2006. – 672 с.
3. Кузьміна М.М. Господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / М.М. Кузьміна ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 194 с.
4. Никитченко Н.В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Н.В. Никитченко ; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – К., 2015. – 40 с.
5. Попелюк В.П. Правовое регулирование отношений контроля в сфере хозяйствования: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В.П. Попелюк ; Национальный университет «Одесская юридическая академия». – О., 2011. – 18 с.
6. Іоакімідіс С. Система технічного регулювання у країнах ЄС – досвід для України [Електронний ресурс]: інформаційні матеріали про реформу технічного регулювання в Україні / Проект Міжнародної фінансової корпорації ІFC / С. Іоакімідіс. – К. : ІFC, 2009. – 1 електронний опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – (Інформаційні матеріали про реформу технічного регулювання в Україні, 2009). – Систем. вимоги: Pentium-266; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP.
7. Безрукий В.А. Сравнительное тестирование товаров и услуг для потребителей / В.А. Безрукий. – К. : Логос, 2007. – 77 с.
8. Шимко А.Р. Господарсько-правове забезпечення діяльності у сфері обігу металобрухту: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / А.Р. Шимко ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Х., 2016. – 204 с.
9. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини : [монографія] / О.П. Віхров. – К. : Видавничий дім «Слово», 2008. – 512 с.
10. Пацурія Н.Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики : [монографія] / Н.Б. Пацурія. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 504 с.